

VAKIF ŞEHİR ARTUKLU MARDİN

Bölüm 8

ARTUKLU NECMEDDİN ALPI DÖNEMİ

M.S. 1154-1176 Artuklu Necmeddin Alpi Döneminde Mardin

Babası Hüsameddin Timurtaş'ın 1154 yılında Vefat etmesinden sonra tahta geçti ettiği 1176 yılına kadar, hüküm sürdü. Bu döneme aynı zamanda ikinci Necmeddin dönemi de denmektedir.

Necmeddin Alpi Siyasi Evliliği

540 (1145) tarihinde Necmeddin Alpi, Ahlat hâkimi Kutbeddin Ahmed b. Sökmen'in kızı olan Hatun'u istemiş, 541 (1146) yılında Kadı Kemaleddin eşliğindeki devlet erkanı Ahlat'a gitmiş, Ahlat devlet erkanı ile birlikte gelini Mardin'e getirmişlerdi. Necmeddin Alpi'nin eşi olan Hatun, Ahlatşahi II. Sökmen'in ana bir kızkardeşi idi. Necmeddin Alpi'nin oğlu Kutbeddin II. İlgazi bu eşinden dünyaya gelmişti. Ahlatşahi II. Sökmen ile Artuklu Timurtaş, Erzurum Saltuklu beyinin kızlarıyla evli oldukları için birbirlerinin bacanağı idiler. II. Sökmen, Necmeddin Alpi'nin teyzesinin kocası, oğlu II. Kutbeddin'in ise dayısı olmaktadır.¹

II. Kutbeddin İlgazi, dayısı Ahlatşahi II. Sökmen'in sarayında büyümüşü.²

Necmeddin Alpi Döneminde Siyasi Durum

Necmeddin Alpi döneminde, Meyyafârikin (Silvan) de Mardin Artukluları'na bağlıydı. Kendi haciblerinden (üst düzey saray görevlisi) Sadüddeve Altıntaş'ı Meyyafârikin'e (Silvan)

¹ Sümer, a.g.e., sf. 73.

² İbnü'l-Ezrak, a.g.e., sf. 129.

yolladı. Altıntaş, emîrin öldüğünü, yerine oğlu Necmeddin Alpi'nin tahta geçtiğini valiye bildirdi.

Vali de durumu Meyyafârikin kadısına ve şehrin ileri gelenlerine ilettili, hutbeyi Necmeddin Alpi namına okuttu, ona bağılılığını bildirdi. Durum ayrıca, komşu ülkelere de duyuruldu. 1160 yılında Meyyafârikin'in (Silvan) ünlü Sûkul-Kubbe (Kubbe Çarşısı) yandı. Burası Selçuklu Sultan I. Kılıçarslan ile kimi devlet (Büyük ihtimalle Necmeddin İlgazi Bey) büyüklerinin gömülü olduğu Kubbet us-Sultan'ın civarındaydı. Bu nedenle çevresi çok imar görmüş ve büyük bir çarşı yaptırılmış ancak bu çarşı yandığı için, Necmeddin Alpi yanan çarşayı yeniden yaptırdı.

1162'de Hısnı-keyfâ (Hasankeyf) emiri Fahreddin Karaarslan, Âmid (Diyarbakır) Kalesini kuşattığında Şemsettin Sevinç, Alpi'nin ordusunun başına geçerek onu karşıladı. İki taraf arasında şiddetli bir savaş başladı. Bu sırada Danişment oğullarından Yakup Arslan Harput bölgesine saldırıp Sumaysat'ı yağmaladı. Bunu haber alan Fahreddin Karaarslan, Âmid kuşatmasını bırakarak Harput'un imdadına koştu. Bunu öğrenen Yakup Arslan da ülkesine döndü.

Bu dönemde, Necmeddin Alpi Meyyafârikin'e (Silvan) gelerek birkaç gün burada kaldı. Başarısızlığından ötürü Şemsettin Sevinç'i görevinden alarak tutuklayıp mallarına el koydu. Yerine Hacib Selahattin Zekeriya'yı atadı.

1163'te Haçlı ordusu Nureddin Zengi'nin ülkesine saldırdı. Fahreddin Karaarslan Mardin'e gelerek Necmeddin Alpi ile görüştü. İki emir, Yakup Arslan'ın ülkesine saldırma konusunda anlaştilar ve Karaarslan Hasankyf'e döndü. Kararlaştırılan tarihte iki emir buluşarak Harput'a gittiler. Erzen Emiri Fahreddin de kendilerine katıldı. Önce Malatya'ya yürüdüler, burasını yağma ederek yollarına devam ettiler. Yakup Arslan bunların geldiklerini öğrenince kendi memleketine kaçtı. Alpi ve öteki emirlerin orduları Sivas'a yaklaştıklarında Nureddin Zengi'nin elçisi geldi ve onları Haçlılarla sürmekte olan savaşa katılmaya davet etti. Şam civarında yapılan savaşta Haçlı ordusu yenilgiye uğratıldı.

1168'de Necmeddin Alpı ile Erzen emiri Fahreddin'in arası açıldı. Alpı, Meyyafârikin'e (Silvan) gelerek ordusunu takviye etti. Bunu haber alan Fahreddin barışı tercih ederek Alpı'nın buyruğuna girdi.

1169'da Alpı, Dara'yı kuşattı. Hüsameddin'in aracılığıyla taraflar barışarak kuşatma kaldırıldı. 1176 yılında Necmeddin Alpı öldü, cenazesi "Kubbet us- Sultan"da toprağa verildi. Abdulgani Efendi (Abdulgani Fahri Bulduk) Mardin Tarihi adlı kitabının mezarının Hüsamiye Medresesinde babasının yanı başına defnedildiğini yazmaktadır. Dedesi 1. Necmeddin İlgazi beyin mezarının naklinin Mardin'e getirilerek Sarı Cami haziresine nakledilmiş olduğunu daha önceki bölümlerde anlatılmıştı.

Necmeddin Alpı zamanında yabancı konuklar ve elçiler için Meyyafârikin'de (Silvan) "Dâr ul-Acemiye" (Yabancılar Konağı) adı verilen bir saray yaptırılmıştı.

Hüsametdin Timurtaş zamanında yapımına başlanan Batman (Malabadi) Köprüsü de Alpı tarafından tamamlanmış ve yeniden onarılmıştır (1154).

İbnu'l Ezrak'ın naklettiğine göre halk Necmeddin Alpı'yi çok sevdi ve onun döneminde huzura kavuştu. "Halk onun idaresinde her türlü iyiliği gördü, o da onlara iyilik yaptı. Adaletli davrandı, halkla en güzel şekilde temas kurdu ve onlara uzanan elleri uzaklaştırdı. Ondaki daha affedici tabasının mallarından ve ırzlarından da kendisini uzak tutan daha büyük bir emir görülmemiştir. Halk onun döneminde en iyi şekilde faydalanmıştır."³

Ayrıca eğitime, edebiyat ve bilime önem verdi. Bu dönemde bazı eserleri Süryaniceden Arapçaya tercüme ettirdi.⁴

³ İbnü'l Ezrak, Meyyafarkin ve Amid Tarihi, s.108

⁴ İbrahim Artuk, s.45

Ali Emiri Bey, Artuklu Emirleri tarihi kitabında “tahta oturup melik olan Necmeddin Alpı kendi adına sikke bastırđını ve sikkelerinde “Meliku’l- Umera Ebu’l-Muzafer Necmüddin Alpı Melik-i Diyarbekir” şeklinde niteliklerini belirten yazısı vardır.

Dini açıdan kendini iyi yetiştirmiş olan Necmeddin Alpı zaman zaman halka namaz kıldırarak gerçek anlamda bir liderlik göstermiştir.

Necmeddin Alpı 1176 yılında vefat etmiştir. Mezarı Hüsamiyye Medresesi haziresindedir. Bu Medrese Eylül 2023 tarihi itibariyle harap haldedir. Sonsuza kadar bu medresenin yaşaması için vakfedilen değerlerle onarılması Vakıflar Genel Müdürlüğünün asli görevidir.

Necmeddin Alpı Döneminde Kitabeler

Aşağıda yer alan kitabeler ve dipnotlar (ARTUKLU KİTABELERİ (1102-1409) YÜKSEK LİSANS TEZİ HÜSEYİN KARAÇAM İSTANBUL 2012 Artuklular, Kitabe, Diyarbakır, Mardin, Silvan, Harput) alınmıştır. Bu önemli çalışma için Hüseyin Karaçam'a en içten duygularla teşekkür ederim.

Bulunduğu Yapı ve Yer: Kitabe, Silvan Kalesinin Kulfa (Kalûfah) Kapısı⁵⁸⁶ kuzeyinde yer alan, Burcü'l-Mirât (Ayna Burcu)'ın güneydoğu yüzünde bulunmaktadır (R. 60).

Yazılı Olduğu Malzeme: Beyaz taş (Kireç taşı).

Metnin Tercümesi:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu, pek azametli başkomutan muzaffer, (Allah'tan) yardım görmüş, âlim, âdil, mücahit, dinin yıldızı, efendilerin önde geleni, İslam'ın şerefi, imamın (halifenin) seçtiği, halkın koruyucusu, devletin nuru ve tacı, milletin güzelliği ve süsü, ümmetin övüncü ve ulusu, meliklerin ve sultanların yücesi, mücahitlerin yardımcısı, müşrikleri ve kâfirleri yok eden, Müslüman askerlerin başı, hilafetin pazusu, semalar yücesi, sınır boylarının pehlivanı, Emirü'l-Mü'minînin yıldızı, Artuk oğlu İlgazi oğlu Temürtaş oğlu, Diyâr-ı Bekr Meliki, Irak ve Şam ve Ermeniyeye Emiri, efendimiz Alp İnanç Kutluğ Beg, Ebu'l-Muzaffer Alpi'nin 561(1165-6) senesi aylarında yapılmasını emrettiği şeydir.

Tarihi: H. 561 (1165-6).

Kullanılan Sıfat, Lâkap ve Unvanlar

Sıfatlar: Mevlânâ, el-Muzaffer, el-Mansûr, el-Âlim, el-Âdil, el-Mücâhid, Şerefü'l-İslâm, İhtiyârü'l-İmâm, Mucîrû'l-Enâm, Kâmi'ü'l-Kefereti ve'l-Müşrikîn, Nâsirü'l-Mücâhidîn, Za'îmu Cuyûşi'l-Müslimîn, Pehlivanü's-Suğûr, Felekü'l-Me'âli, Kutbü'l-Mülûk ve's-Selâtîn, 'İddetü'l-Hilâfe, Şihâbu Emiri'l-Mü'minîn.

Lâkaplar: Necmü'd-din, Nûrû'd-devle, Tâcuhâ bahâü'l-mille, Zeynuhâ fahrü'l-ümme ve mecduhâ.

Unvanlar: el-Emîrû'l-İsfehsâlâri'l-Ecell, Meliku Diyâr-ı Bekr, Emîrû'l-Irak ve's-Şam ve'l-Ermeniyye, Alp İnanç, Kutluğ Beg.

Künye: Ebu'l-Muzaffer.

Figür: Kitabenin yukarisında, 0.70 x 1,40 m ölçülerinde birbirine doğru yürür vaziyette iki arslan kabartması yer almaktadır. Yüzleri dışarıya doğru bakan bu arslanların, yeleleri dalgalı ve pençeleri iri şekilde nakşedilmiştir. Kuyrukları ejder başlı olup, bacakları arasından dolaşarak sırtlarında bitmektedir⁵⁹². Ayrıca bu iki aslan kabartmasının ortasında, boyutları 0.70 x 1,20 m olan, insan başlı, çift gövdeli, arka ayakları üzerine oturmuş vaziyette, kanatlı bir aslan kabartması daha bulunmaktadır

Kitabenin üstünde bulunan aslan kabartmaları

Değerlendirme:

Mardin Artuklularının üçüncü hükümdarı Necmüddin I. Alpî'ya ait ilk yazıt olan ve burcun yapım emrini ihtiva eden kitabede onun birçok övgü sıfatı ve elkab ile “Emîrû'l-İsfehsâlâri'l-Ecell, Meliku Diyâr-ı Bekr, Emîrû'l-Irak ve's-Şam ve'l-Ermeniyye” gibi şümüllü unvanlar aldığı görülmektedir. Bunlardan “Meliku Diyâr-Bekr” unvanının, adına basılan sikkelerde de geçmesi, Necmüddin I. Alpî'nin resmî olarak bu unvanı kullanmış olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte “Alp İnanç, İbnü’l-Ezrak burcun tamamlandığı tarihi 23 Ramazan 560 (3 Ağustos 1160) olarak vermiş ve burcun yapım safhalarını şu şekilde anlatmıştır: “560 yılı Rebiülevvel ayının 29’unda (13 Şubat 1165) Babü’l-Kasr (Saray Kapısı) yanındaki Burcü’l-Mirât’ın (Ayna Burcu’nun) yenilenmek üzere yıkımına başlandı... 560 yılı Cemaziyelahir’inin ilk gününde (15 Nisan 1160) Burcü’l-Mirât’ın yapımına başlandı. Yıkımı bir ay bir gün sürmüştü. Burcun yapımı ve aletlerin nakli için şehrin Kalûfah Kapısı açıldı... 23 Ramazan (3 Ağustos) ğazartesi günü sur üzerindeki Burcü’l-Mirât (Ayna Burcu) tamamlandı. Yapım süresi üç ay on üç gün sürmüştür (A. Savran’ın da belirttiği gibi başlama tarihine göre bu sürenin üç ay yirmi üç gün olması gerekmektedir

“Kutluğ Beg” gibi Türkçe unvanları da kitabesinde kullanan Necmüddin I. Alpı, Mardin Artuklu hükümdarları arasında bunları kitabelerine yazdıran tek kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu durum, onun diğerlerine göre Türk kimliğine daha bağlı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan kitabede, sikkelerinde de geçmekte olan “Ebu’l-Muzaffer” künyesini kullanan Necmüddin I. Alpı’nın, Abbâsî halifeliğine bağlılığına da “Şihâbu Emîri’l-Mü’minîn, ‘İddetü’l-Hilâfe” ibareleri ile atıf yapılmıştır⁵

Necmüddin I. Alpı dönemi kaynaklarda bir refah ve imar dönemi olarak geçmektedir. İbnü’l-Ezrak onun döneminde yapılan imar faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde yazmıştır⁵⁹⁷. Süryani kaynakları da onun Hıristiyanlara karşı iyi davrandığını ve döneminde refah içinde yaşadığını nakletmişlerdir.

⁵ ARTUKLU KİTABELERİ (1102-1409) YÜKSEK LİSANS TEZİ HÜSEYİN KARAÇAM İSTANBUL 2012 Artuklular, Kitabe, Diyarbakır, Mardin, Silvan, Harput

Silvan Ulu Camisi kitabesinin âyet kısmı

Metnin Tercümesi

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'ın meşitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur⁶¹⁰. Azim olan Allah doğruyu söyledi

Bu, efendimiz, pek azametli başkomutan, efendi, (Allah tarafından) teyid edilmiş, (Allah'tan) yardım görmüş, muzaffer, âlim, âdil, kebir, dinin yıldızı, İslam'ın kılıcı, imamın (halifenin) sığınağı, halkın ulusu, devletin nuru, milletin şerefi, ümmetin, övüncü, hilafetin pazusu, meliklerin ve sultanların kutbu, mücahitlerin yardımcısı, dinden dönenleri ve asileri yok eden, kâfirleri ve müşrikleri kahreden, Müslüman askerlerin sahibi (başı), Irak ve Şam ve Diyâr-ı Bekr ve Ermeniyye'nin Hüsrevi, semalar yücesi, Emirü'l-Mü'minînin yıldızı olan, Artuk oğlu İlğazi oğlu Temirtaş oğlu, Melikü'l-Ümerâ, Alp İnanç Kutluğ Beg, Ebu'l-Muzaffer Alpi'nin yapılmasını emrettiği şeydir.

Kitabenin “كـب غلـتق جنانـيا بلا” (Alp İnanç Kutluğ Beg) unvanlarının yazılı olduğu kısmı

Kitabenin “شـاترمت نب يـيلا رفظملا وبأ” (Ebu'l-Muzaffer Alıp b. Temürtaş) isminin yazılı olduğu kısmı

Mezkûr kitabede herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Ancak İbnü'l-Ezrak'ın bu cami ve kubbesinin yapımı hakkında vermiş olduğu bilgiler, kitabenin hangi seneye ait olabileceğine dair ipucu vermektedir. O, caminin 27 Rebülevvel 547 (27 Haziran 1152) gecesinde çöktüğünü, minber, revak ve kubbesinin yıkıldığını, daha sonra caminin yapımı için temelini atılıp, aynı yılın sonunda tekrar yapımına başlandığı malumatını vermekte, ayrıca H. 550 (1155-6) yılında ez-Zâhid İbnü't-Tavîl'in Meyyâfârikin'deki vakıfların başına tayin olunduğunu, mezkûr camiye ve kubbesinin yanı sıra Karaman (Akraman) köprüsünü de tamamlamaya başladığı ve nihâyetinde Şaban 552 (Eylül-Ekim 1157) tarihinde caminin kubbesinin bitirilerek halkın yatsı namazını burada kıldığını yazmaktadır (*a.g.e.*, s. 92, 116, 119). Bu bilgilerden H. 547 (1152) yılından H. 552 (1157)

yılına kadar beş senede bitirildiği anlaşılan caminin kitabesini de H. 552 (1157) olarak tarihlendirmek mümkündür.